

Відділ спецфондів Львівської наукової бібліотеки АН УРСР: 1954–1964 рр.*

Леся Кусий

науковий співробітник науково-дослідного відділу історичних колекцій
ЛННБУ ім. В. Стефаника, канд. наук із соціальних комунікацій

У статті розглянуто історію діяльності відділу спецфондів Львівської наукової бібліотеки АН УРСР у хрущовський період (1954–1964). Подано статистичні дані вилучених до спецвідділу видань. Проаналізовано різноаспектні кількісні параметри роботи читального залу цього структурного підрозділу.

Ключові слова: спецфонд, бібліотека, хрущовський період, Облліт, цензура.

In the article the history of activities of the Special Holdings Dept. of Lviv Scientific Library of the Academy of Sciences of the USSR in Khrushchev's period (1954–1964) is discussed. Statistical data of publications which were separated to Special Holdings Dept. are presented. The aspects of quantitative parameters of the Department reading room are analyzed.

Keywords: Special Holdings, library, Khrushchev's period, Censorship Office (Obllit), soviet regime.

В статье рассматривается история деятельности отдела спецфондов Львовской научной библиотеки АН УССР в хрущовский период (1954–1964). Представлены статистические данные изъятых в спецотдел изданий. Проанализированы разноаспектные количественные параметры работы читального зала этого структурного подразделения.

Ключевые слова: спецфонд, библиотека, хрущовский период, Обллит, цензура.

* Дана стаття є продовженням попередніх публікацій автора про історію діяльності відділу спецфондів Львівської наукової бібліотеки АН УРСР. Див: Кусий Л. «Спецфонд» Львівської філії бібліотеки АН УРСР: початки організації (1940–1941) / Леся Кусий // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника : [зб. наук. пр.]. — Львів, 2007. — Вип. 15. — С. 368-378; Кусий Л. Відділ спецфондів Львівської наукової бібліотеки АН УРСР (1945–1953) / Леся Кусий // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника : [зб. наук. пр.]. — Львів, 2008. — Вип. 1 (16). — С. 399-425.

Вивчаючи історію ЛННБУ ім. В. Стефаніка радянського періоду не можна оминати увагою діяльність її особливого структурного підрозділу — відділу спецфондів, що функціонував в установі впродовж півстоліття (1940–1991 рр.) і був породженням радянської цензури, яка складала основу державної бібліотечної політики, спрямованої на вилучення та знищення ідеологічно ворожих для влади видань, що призводило до формування заідеологізованих бібліотечних фондів, перетворюючи таким чином бібліотеки на опорні пункти партійних органів по комуністичному вихованню трудящих.

Нагадаємо: цензурне відомство — Головне управління у справах літератури та видавництва при Раді міністрів СРСР (Головліт СРСР), засноване 1922 р., змінивши у 1953 р. назву на Головне управління по охороні військових і державних таємниць у пресі при Раді міністрів СРСР, очолювало жорстку ієрархічну систему в союзних та автономних республіках — республіканські головліті* в областях — Облліті, в районах — райліті, у містах — міськліті. Офіційно установи Головліту знаходились при виконкомках, а фактично підпорядковувались вищим партійним органам. Додамо: уже з самого початку радянська бібліотечна цензура функціонувала пліч-о-пліч з органами держбезпеки.

Книги, як і люди, мають свою долю, яка завжди залежала від політичної кон'юнктури. Саме влада виносила вирок безлічі видань: одним судилося публічне спалення, другим — «присвоєння» статусу т. зв. «спецмакулатури»: згодом вони опинялися на фабриках по переробці паперу, або ж у службових печках спецвідділів, а десяткам тисяч третіх судилося бути вилученими із загальних фондів бібліотек, а, отже, з наукового та культурного обігу цілих поколінь: їм призначалося довготривале «заслання» в особливих приміщеннях — сумнозвісних «спецфондах».

Означений у назві статті хрущовський період (1954–1964) історії діяльності відділу спецфондів Львівської наукової бібліотеки АН УРСР (далі — ЛНБ) мав деякі особливості. Після смерті Сталіна і посилення на короткий час впливу Л. Берії органи цензури були включені в систему Міністерства внутрішніх справ. З

* Головне управління в справах літератури та видавництва при Раді Міністрів УРСР було створено за постановою ЦК КП(б)У в липні 1946 р.

усуненням Л. Берії від влади відбулася реорганізація і виокремлення Головліту СРСР із системи МВС СРСР. У цей час продовжувались масштабні вилучення з бібліотечних фондів застарілої, «сумнівної», «шкідливої», «ворожої» з політико-ідеологічних міркувань літератури, що здійснювались на основі документів Головліту та його відділів: наказів, списків (анотованих та «глухих»), бібліографічних покажчиків, які затверджували відділи пропаганди і агітації ЦК КППС та ЦК КПУ. При цьому важливо зазначити ще один факт: працівники спецфонду складали також акти «спецмакулатури», тобто, — списки літератури, знищеної за наказами Головліту, де у спеціальній графі вказувалось, за якими документами у свій час книги були вилучені із загальних фондів. Свідченням цього є виданий органами цензури «Список видань, що знаходяться у спецфондах бібліотек і підлягають списанню в макулатуру» [2, с. 109]. Акти на «спецмакулатуру» — яскраві свідки боротьби з інакодумством в СРСР*. Кількісний вимір масиву знищених видань встановити практично неможливо, оскільки розпорядження органів цензури нерідко закінчувались категоричною вимогою: «Все ранее изданные документы Главлита по вопросам изъятия литературы (списки, библиографические указатели, приказы) подлежат уничтожению на местах с составлением соответствующих актов» [18].

Назвемо для прикладу кілька поточних без визначеної періодичності покажчиків заборонених Головлітом видань, що вийшли друком у 50–60-х рр.: «Сводный библиографический указатель устаревших изданий, не подлежащих использованию в библиотеках общественного пользования и книготорговой сети» (М., 1951. — 304 с.), «Библиографический указатель устаревших изданий, не подлежащих использованию в библиотеках общественного хранения и книготорговой сети», «Список книг, подлежащих хранению в спецфондах библиотек» по «Алфавитному списку устаревших изданий 1948 г.» (М.: ВКП, 1958. — 234 с.), «Список книг, подлежащих хранению в спецфондах библиотек» по «Сводному библиографическому указателю устаревших изданий 1951 г.» (М.: ВКП, 1957. — 124 с.), «Сводный список книг, подлежащих

* Акти на «спецмакулатуру» включали також застарілі за змістом видання, які втратили вартість з наукового або виробничого погляду.

исключенню из библиотек и книготорговой сети. — Ч. 1. — М.: ВКП, 1960. — 135 с.; Ч. 2. — М.: ВКП, 1961. — 460 с., «Список лиц, все произведения которых подлежат изъятию» (М., 1964. — 2 с.). В основному він стосувався емігрантів та дисидентів [18]. Загалом в Україні протягом 50-х рр. ХХ ст. діяло 23 списки щодо вилучення літератури із діючих фондів бібліотек. Зрозуміло, органи цензури намагалися узагальнити існуючі матеріали, що було досягнуто введенням в дію двох документів: «Зведеного покажчика застарілих видань, що не підлягають використанню в бібліотеках громадського користування та книготорговельній сітці» (Харків : Кн. палата УРСР, 1954. — 413 с.) та «Зведеного списку книг, що підлягають вилученню з бібліотек громадського користування та книготорговельної сітки, згідно наказів Головліту УРСР за період з 1938 по 1951 р.» (Харків: Кн. палата УРСР, 1961) [36]. Ці документи свідчать про державну політику нищення книжкових скарбів, що призвело, за висловлюванням російського дослідника А. Блюма, до «тотального бібліоциду» [15, с. 6], а разом з тим до інтелектуального обкрадання кількох генерацій. Співробітники відділів спецфондів радянських бібліотек, зокрема й спецвідділу ЛНБ АН УРСР, були безпосередньо причетними до цього.

Отже, у другій половині 1954 р. «для укріплення відповідальної ділянки роботи, пов'язаної з обслугою наукових працівників», у відділі спецфондів ЛНБ відбулися наступні кадрові переміщення: завідувачем відділу було призначено Зінаїду Георгіївну Ващекіну (Голенко)*, звільнивши її від обов'язків завідувача відділу бібліографії. Олександр Данилович Кізлик, який до цього часу тимчасово виконував обов'язки керівника спецвідділу, отримав посаду головного бібліотекаря відділу бібліографії [20]. Зінаїда Ващекіна — росіянка, 1911 р. н., член КПРС з 1951 р., в 1932 р. закінчила планово-економічний факультет Київського Інституту споживчої кооперації, в 1950 р. — Вечірній Університет марксизму-ленінізму. Прийнята на роботу в ЛНБ у серпні 1947 р. на посаду ученого секретаря, в 1951 р тимчасово виконувала обов'язки заступника директора з наукової роботи [21, арк. 128, 131]. У штаті

* Сестра З. Г. Ващекіної Іраїда Голенко керувала спецвідділом ЛНБ у перші повоєнні роки, у 1949 р. перейшла працювати в ЛДУ ім. І. Франка.

відділу спецфондів під її керівництвом працювали: ст. бібліотекар Ольга Григорівна Ярошик (Губарева)** , ст. бібліотекар Ян Владиславович Рогалья і бібліотекар Стефанія Іванівна Зуб [5]. На жаль, відтворення повної картини роботи даного структурного підрозділу за означений період, так само, як і за попередні роки, на сьогодні неможливе, оскільки, за винятком окремих річних звітів про роботу читального залу спецвідділу, відсутня будь-яка інша його самостійна планова чи звітна документація. Тому в основному на базі архівних документів Управління по охороні військових і державних таємниць в пресі при виконкомі Львівської обласної ради депутатів трудящих (далі — Львівський облліт), що зберігається в Державному архіві Львівської області (далі — ДАЛО), та документації суміжних із спецвідділом підрозділів ЛНБ, а саме відділів і секторів: загального зберігання фондів та обслуговування, обмінно-резервних фондів та концентрації, опрацювання та каталогізації, а також наказів і розпоряджень дирекції, протоколів засідань Бібліотечної Ради, документів Комісії по переінвентаризації та рекаталогізації фондів ЛНБ, матеріалів виробничих нарад відділів та особистих справ працівників установи, які зберігаються в архіві ЛННБУ ім. В. Стефаніка, вдалося простежити лише окремі напрями та результати роботи відділу спецфондів. Доречно зазначити: фрагментарність документів Львівського облліту є наслідком діяльності самого Головліту, який практикував знищення документів до часу його ліквідації (серпень 1991 р.). Так, у 1990 р. керівництво Головліту СРСР розіслало на місця таємне розпорядження «Про архіви Головліту», в якому зазначалося, що справи з Листуванням з партійними і державними органами республіки, краю, області потрібно вилучити з Описів справ постійного зберігання, встановивши тимчасовий термін зберігання не більше трьох років, і надавати право керівникам місцевих органів знищувати ці справи на свій розсуд [17].

** Про неї див.: *Кусий Л.* Відділ спецфондів Львівської наукової бібліотеки АН УРСР (1945–1953) / *Леся Кусий* // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка : [зб. наук. пр.]. — Львів, 2008. — Вип. 1 (16). — С. 402, 411, 414, 415, 420-422.

Уже з перших днів вступу на посаду завідувач відділу спецфондів, секретар парторганізації бібліотеки З. Ващекіна прониклася ідеєю розширення спецвідділу ЛНБ за рахунок злиття його з сектором концентрації відділу обмінно-резервного фонду, аргументуючи це тим, що деякі процеси роботи, як наприклад, звірка літератури «на спецфонд», є спільною для обох структур. Свою пропозицію вона озвучила на засіданні Бібліотечної Ради у серпні 1954 р., де розглядався проект «Положення про Львівську наукову бібліотеку АН УРСР». Однак, її ідею не підтримав директор ЛНБ А. З. Одуха, який був категорично проти злиття двох окремих бібліотечних підрозділів. Він запропонував доручити відділу спецфондів контроль за роботою сектору концентрації, рамки якого будуть визначені в новому «Положенні про сектор концентрації ЛНБ» [25].

1954 р. було закінчено переінвентаризацію фондів колишньої бібліотеки НТШ, яка увійшла до складу ЛНБ у 1940 р., і підлягала найпотужнішому політико-ідеологічному контролю. Роботу виконували 15 штатних (В. Вулах, Р. Луцик, О. Кізлик, Т. Ільїна, С. Даревич, Я. Келлес-Крауз, М. Хмельовська, С. Міхевич, В. Гумецький, М. Штеліга, С. Красицька, В. Бандура, С. Курчаба, В. Зайко, С. Брицький) і 18 позаштатних працівників. Керівництвом у роботі слугувала складена спеціальною комісією «Основна інструкція для робіт по переінвентаризації книжкових фондів Львівської бібліотеки АН УРСР», де у примітці до п. 1 зазначалось, що переінвентаризації не підлягають знищені та застарілі видання, у категорію яких, зрозуміло, потрапляла ідейно-шкідлива література [19]. Річний звіт про роботу відділу опрацювання ЛНБ за 1954 р. опосередковано свідчить про окремі вилучення із загальних фондів застарілої та не рекомендованої за змістом літератури і періодики. Так, з розділу «Марксизм-ленінізм» систематичного каталогу було перенесено в службовий каталог 289 карток; з розділу «Народне господарство» — 254 картки; з розділу «Колгоспне будівництво» — 43 картки; з розділу «Національне питання» вилучено 104 картки; в розділі «Історія КППС» перевірено 7 скриньок, з яких вилучено 93 картки. В підрозділі «Марксистсько-ленінське вчення про партію» введено рубрику «Критика і самокритика в КППС», а в розділі «Українська література» — рубрику «Українські письменники в

боротьбі з українськими націоналістами» [27]. Усього в Книзі № 3 обліку літератури, переданої до відділу спецфондів на постійне зберігання, зареєстровано 612 книжкових видань, вилучених у 1954 р. [16], серед них — твори О. Степанів та О. Дучимінської. Підставою для цього стало звернення начальника Львівського обліту С. С. Сімутіна до секретаря Львівського обкому КПУ Р. В. Бабійчука від 11 жовтня 1954 р з проханням винести рішення бюро Обкому про вилучення із бібліотек і книготорговельної мережі двох брошур, випущених Львівським книжково-журнальним видавництвом, автори яких О. Степанів та О. Дучимінська «репресовані органами держбезпеки як активні учасниці націоналістичного підпілля» [5].

У 1955 р. розпочалась переінвентаризація та рекаталогізація фондів в центральному корпусі бібліотеки на вул. Стефаника, 2, у якій було задіяно 14 штатних і 24 позаштатних працівники. Звіт про роботу ЛНБ за цей період інформує, що з відділу фондів та обслуговування читачів до спецвідділу було передано 250 видань [28].

Проте, 50-ті роки ХХ ст., позначилися істотними позитивними змінами в житті радянського суспільства. Розвінчення «культу особи» викрило страшні подробиці функціонування репресивно-каральної системи. Реабілітаційні процеси супроводжувалися поверненням до відкритих фондів цілого ряду авторів: учених, письменників, митців, які стали жертвами сталінського терору, окремих партійних, державних і військових діячів, ліквідованих у 30-ті роки, що не могло не позначитися на діяльності органів цензури.

У часи «відлиги», 1956–1957 рр., з'явились покажчики книг, що поверталися в загальні фонди, вони мали доволі заплутані назви, як, наприклад, «Список № 1 книг, ранее изъятых из обращения без включения в библиографические указатели устаревших изданий, подлежащих возврату в общие фонды библиотек» (Л., 1956. — 7 с.) або «Список книг, ранее изъятых Главлитом СССР без включения в библиографические указатели устаревших изданий, мотивы к изъятию которых отпали» (Л., 1957) [18]. У 1964 р. вийшов наступний покажчик із більш зрозумілою назвою «Список

книг, подлежащих возвращению в общие фонд библиотек» (М.: ВКП, 1964. — 53 с.). Загалом у різний час Головлітом СРСР було складено і надіслано бібліотекам 44 списки на вилучення близько 30 тис. назв літератури, виданої в країні. Вилучені за вказівкою партійних органів ці «політично шкідливі» видання зберігались у спецфондах, створених у 210 бібліотеках СРСР. У зв'язку з реабілітацією багатьох авторів, на основі рішень Прокуратури і Військової колегії Верховного Суду з авторських списків, що налічували 3 310 осіб, всі твори яких раніше вилучалися з відкритого користування, до 1 січня 1960 р. виключено 2 635 імен. Внаслідок цього в загальні фонди бібліотек було повернуто близько 18 тис. назв книжок [2, с. 109]. Особливу групу склали покажчики республіканських та міських відділів Головліту.

У другій половині 50-х років Львівський облліт почав тотальну перевірку та чистку спецфондів ЛНБ і Наукової бібліотеки Львівського держуніверситету ім. І. Франка (далі — НБ ЛДУ) від видань, які у свій час були безпідставно вилучені із фондів загального зберігання. Передувала цьому довідка про роботу Львівського облліту від 20/V 1955 р., складена комісією Головліту УРСР, де, зокрема, зазначалося, що спецфонди ЛНБ не розчищені від необґрунтовано вилучених видань. Так, у спецвідділі знаходяться твори Т. Шевченка, М. Шашкевича, Ю. Федьковича та інших класиків української літератури, видані у 1925–1930 рр. у Львові та Лейпцігу, Записки НТШ за 1890–1913 рр., дореволюційні твори М. Грушевського, М. Костомарова та ін. [35]. Уже на 1/IX 1955 р. із спецфонду ЛНБ було передано в загальні фонди близько 2 000 прим. різноманітних видань, в т. ч. прогресивні західноукраїнські періодичні видання «Сила», «Сільроб», «Вікна», «Наша правда», а також місцеві видання творів Т. Шевченка, Марка Вовчка, Г. Квітки-Основ'яненка, І. Франка, В. Стефаника та ін., вилучені колись за формальними ознаками та опубліковані «націоналістичними» видавництвами «Діло», Івана Тиктора та ін. [6].

Порядок передачі та опрацювання літератури, яка за наказами органів цензури поверталася із відділу спецфондів ЛНБ у загальне зберігання, у 1956 р. розробила Комісія з переінвентаризації

та рекаталогізації фондів ЛНБ під головуванням заступника директора бібліотеки з наукової роботи, колишнього керівника спецвідділу О. П. Куща, до складу якої входили: В. Л. Вулах, А. О. Дуркот, В. В. Іванова, Г. І. Касьянов, Р. Я. Луцик, З. П. Сакк [26, арк. 15]. Одне із її засідань було присвячене опрацюванню літератури зі збірки академіка М. С. Возняка*, окрема частина якої потрапила до спецфондів. Комісія ухвалила рішення внести цю літературу в загальний інвентар, а картки з шифром «с. ф.» влити в каталог збірки [26, арк. 16-17]. Варто наголосити, що на одному із засідань Комісії О. П. Кущ загострив увагу на питанні особливо ретельного перегляду літератури, що повертається із спецфонду, наголосивши: на опрацювання повинна надходити лише вартісна її частина, інша — скеровуватись у сектор концентрації [26, арк. 18].

Вкінці 1956 р. за вказівкою Облліту працівники відділу спецфондів ЛНБ розпочали суцільну перевірку наявної літератури з метою повернення у загальні фонди місцевих видань, випущених до 1939 р., які були вилучені за формальними ознаками. У результаті цієї роботи в загальні фонди бібліотеки було повернено 34 434 прим. книг [23]. Крім співробітників спецвідділу це термінове завдання виконували також такі працівники бібліотеки: О. П. Кущ, А. О. Дуркот, В. Л. Вулах, Л. М. Володарська, М. П. Гуменюк, М. С. Жарінов, В. В. Іванова, Г. І. Касьянов, О. Д. Кізлик,

* Возняк Михайло Степанович — український літературо- та мовознавець, педагог, журналіст, публіцист. З 1929 р. — академік АН УРСР, з 1939 р. — професор, дійсний член ВУАН. 1940 р. його було обрано членом Вченої ради Львівської філії Бібліотеки АН УРСР. З 1944 р. акад. Возняк завідував кафедрою української літератури Львівського університету, з 1951 р. — відділом української літератури Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові. У січні 1955 р. за наказом Львівської філії АН УРСР книгозбірня М. Возняка разом з його архівом була передана до Львівської філії Бібліотеки АН УРСР, хоча за бажанням вченого мала зберігатися у Львівському держуніверситеті. За підрахунками З. Бродик [3], дослідниці книгозбірні М. Возняка, теперішнє число її фонду складає 6 718 од. зб., до спецфонду у різний час було вилучено 834 од. зб., після його розформування із них досі не повернено 66 книг.

Т. Ю. Козачук, Р. Я. Луцик, З. П. Сакк, Я. В. Янчак. За розпорядженням дирекції ЛНБ роботу планували закінчити у стислий термін — до 1 лютого 1957 р. Завідувачу відділу спецфондів З. Г. Вашекіній було доручено підготувати необхідну літературу, документацію та забезпечити інструктаж працівників [33, арк. 15]. Перегляд періодики допомагала здійснювати окрема допоміжна бригада у складі: Я. В. Янчака, Р. Я. Луцика, А. О. Дуркота, В. Л. Вулаха, Й. М. Павлівського, С. В. Брицького, Б. В. Білинського [33, арк. 4, 9].

Під увагу Облліту передусім потрапили західноукраїнські видання, вилучені за наказами 1940–1941 рр., необхідність зберігання яких у спецфондах відпала. Так, у відповідній записці начальника Львівського облліту С. С. Сімутін повідомляв начальника Головліту УРСР К. Ф. Полонника про те, що дотепер у спецфондах львівських бібліотек, зокрема в ЛНБ, знаходяться твори Юри Шкрумеляка, які у свій час були вилучені згідно з наказом Львівського облліту № 9/3/ — 1940 р. На даний момент автор реабілітований і є членом Спілки радянських письменників, а його твори, які мають безсумнівну художню вартість, намічені до перевидання у Львівському книжково-журнальному видавництві. В спецфондах ЛНБ зберігаються також вилучені за наказами Облліту твори А. Слонімського, нещодавно обраного головою Спілки письменників Польської Народної Республіки. Разом з тим С. С. Сімутін повідомив керівництво, що серед книг, вилучених до спецфондів згідно з наказами Облліту за 1940–1941 рр., є також праці колишніх діячів різних організацій Західної України, які не мають політичних дефектів. Мотивацією їх вилучення стало лише те, що на той час були невідомі місцезнаходження та рід діяльності цих осіб. Перевірка встановила: абсолютна більшість видань, які підлягали вилученню згідно з наказами Облліту за 1940–1941 рр., — відсутні у фондах львівських бібліотек.

На підставі цього дирекція ЛНБ та НБ ЛДУ, у структурах яких існували відділи спецфондів, подали до Облліту клопотання про відміну його наказів за 1940–1941 рр. Видання, що уже перебували на зберіганні у відділах спецфондів названих бібліотек, найближчим часом підлягали перевірці на зміст, а подальше їх

використання визначалось у відповідності до вказівок циркуляру Головліту СРСР № 1808 від 27 серпня 1955 р. [7]. Цей документ визначав порядок повернення у загальні фонди бібліотек видань, виключених із авторських списків.

Впродовж кількох років Облліт працював над уточненням та доповненням уже згаданого списку осіб, твори яких підлягали вилученню згідно з наказами за 1940–1941 рр. При детальній перевірці було встановлено, що майже усі зафіксовані там автори, більшість яких — євреї та поляки, ніколи на території СРСР не проживали, багато з них на даний час мешкає за кордоном. Про їхню колишню та сучасну діяльність відомостей зібрати не вдалося, хоча до цієї роботи Облліт залучив велике коло місцевих мешканців — науковців, діячів КПЗУ, членів Спілки письменників. В результаті С. С. Сімутін подав у Головліт УРСР копію списку на 11 аркушах — усього 268 прізвищ, з проханням розгляду та вказівок стосовно його «розчистки». Напроти більшості авторів стояла примітка: «Какими-либо матеріалами об авторе Обллит не располагает. Произведенный автора в библиотеках Львова не имеется».

Серед авторів-українців у списку числилися: Н. Григорійв (Григорійв Наш), І. Давидяк, О. Далекий, Д. Донцов, Д. Дорошенко, Ф. Дудко, О. Думін (Антон Крезуб), Р. Єндик, Ю. Зоряк, М. Ковалюк, Ф. Коковський, Ю. Косач, М. Косовський, М. Костів, В. Кубійович, К. Левицький, Т. Лилик, О. Мицюк, О. Мох (Арамис), М. Островерха, Ю. Охримович, О. Пількевич (О. Пільч), К. Пушкар, С. Сірополко, В. Старосольський, В. Юрченко (Ю. Горський-Горліс) та ін. [8, арк. 36-48]. Саме їх (усього 36 осіб) Головліт УРСР вважав за доцільне залишити у списку на вилучення, решту видань — розглядати за змістом [9].

Львівський облліт ретельно перевіряв якість цієї роботи, викриваючи непоодинокі факти необґрунтованого повернення у діючі фонди окремих видань, вилучених колись як за документами органів цензури, так і за змістом. Книги та брошури, яким, на думку цензорів, були притаманні політичні дефекти, терміново поверталися у спецфонди для подальшого зберігання. Так, начальник Львівського облліту С. С. Сімутін у доповідній записці від 12.IV.1958 р. доводив до відома начальника Головліту

УРСР К. Ф. Полонника, що колишня завідувачка спецфондом ЛНБ З. Ващекіна* без попередньої ґрунтовної перевірки повернула у загальні фонди бібліотеки наступні видання:

1) Бубнов А. «Основні моменти розвитку Комуністичної партії в Росії» (Харків : ДВУ, 1923) — позитивно позиціонується постать Л. Троцького;

2) Лебедь Д. «Одиннадцатый съезд» (М.: Пролетарий, 1928), містяться нападки та наклепи на КПРС і позитивно оцінена діяльність Г. Зінов'єва, Г. Сафарова та М. Томського;

3) Пільняк Б. «Смерть командарма» (Львів : Измарград, 1927, пер. з рос. І. Кедрина) — описано обставини смерті М. Фрунзе;

4) Перовский А. «Чего хочет Ленин / Критическое изложение учения Ленина» (Одесса [1917]) — меншовицька брошура, яка дискредитує політику і тактику В. І. Леніна та більшовиків в питанні переростання лютневої буржуазної революції в соціалістичну;

5) Маркевич Л. «Національна справа і робітництво» (К., 1913) — явно націоналістична за змістом;

6) Кропоткин П. «Безначальный Коммунизм и Экспроприация» (М.: Изд. Московской федерации анархических групп, 1917) — включає теоретичні положення анархічного комунізму;

7) Сидоров К. Ф. «Забастовочное движение в России» (в диаграммах) (М.: Красная Новь, 1923) — містить цитати М. Бухаріна;

8) Валентін В. / Олесь О./ «Емігрантська перезва» (Харків, 1923);

9) Якубовський Ф. «Силуети сучасних українських письменників» (К., [1925]) — на обкладинці подано силует М. Хвильового;

10) Коряк В. «Українська література / Питання марксівського літературознавства / (Харків, 1928) — містить цитати М. Бухаріна;

11) Коряк В. «Українська література. Конспект (Харків : ДВУ, 1929) — містить цитати М. Бухаріна;

12) Коряк В. «Нарис історії української літератури» (Харків : ДВУ, 1929) — подано характеристику творчості В. Винниченка та Г. Чупринки;

* З. Г. Ващекіна була звільнена з посади завідувача спецфонду у квітні 1957 р. «як така, що своєю негідною поведінкою компрометує високе звання радянського бібліотекаря», «не забезпечила керівництво роботою відділу, що призвело до істотних недоліків у його роботі» [21, арк. 134-136].

13) Шамрай А. «Українська література. Стислий огляд» (Харків : Рух, 1928) — подано характеристику творчості В. Винниченка та Г. Чупринки [8, арк. 19-25].

Через півроку за розпорядженням К. Ф. Полонника працівники спецфонду ЛНБ провели повторну перевірку літератури, поверненої у загальне зберігання. В результаті було виявлено 5 видань, які за змістом повинні зберігатись у спецвідділі, — це підтверджували подані на них анотації:

1) Блиски: Ілюстрований літературно-мистецький та політично-громадський зшиток. — Одеса : Провесінь, 1928. — 64 с.

У збірник включено оповідання Гната Михайличенка та його фото, усі видання якого підлягають вилученню згідно із «Зведеним списком осіб» Головліту УРСР за 1949 р.

2) Історія України в народних думках та піснях / уложив Григоріїв Наш. — К.: Криниця, 1918. — 176 с.

Всі видання Григоріїва підлягають вилученню згідно з наказом Львівського облліту № 92 /13/ за 1940 р. Крім цього, у книзі поряд із зібраними народними думами та піснями містяться авторські ремарки, в яких з позицій буржуазного націоналізму висвітлюється історія українського народу.

3) Поліщук Клим. Манівцями: нариси й оповідання з часів революції. — Львів ; Київ, 1922. — 192 с.

Видання присвячене походам та діяльності контрреволюційних банд, які боролися проти Червоної Армії в Україні в період 1918–1922 рр. В окремих оповіданнях наводяться наклепницькі твердження проти Червоної Армії, зокрема, про розстріли червоноармійцями невинних людей.

4) Демчук О. Верболози: оповідання. — Харків : ДВУ, 1928. — 280 с.

Епіграф до книги належить М. Кольцову, усі твори якого підлягають вилученню. У автора «і більшовики воювали добре, і петлюрівці не погано». Та більшовики інколи виглядають набагато гірше петлюрівців.

5) Жовтнева революція та громадянська війна на Україні 1917 / альбом склав Музей революції УРСР. — Харків : Пролетарій, 1927. — 20 с.

В альбомі міститься багато фото Раковського, Скрипника, Пятакова, Петлюри, Зіновева, Каменєва, Троцького, Винниченка та ін. [8, арк. 75-78].

Головліт контролював роботу своїх відділень в інших містах та республіках, час від часу спеціальними виданнями підтверджував правильність їх списків, зокрема такими як : «Сводный список произведений печати, изъятых из обращения по приказам местных органов цензуры и утвержденных Главлитом СССР» або «Сводный список местных изданий, не подлежащих пользованию в библиотеках и книготорговой сети». Так, 1959 р. за допомогою Головліту УРСР Львівським обллітом було видруковано за рахунок Облуправління культури та ОблВНО накладом 3 000 прим. зведений список усіх післявоєнних видань, раніше включених в накази на вилучення за списками Головліту СРСР та Головліту УРСР. Цього ж року була закінчена робота з перегляду списку авторів, усі твори яких підлягали вилученню за наказами Львівського облліту № 1-18 за 1940–1941 рр. У першому кварталі 1960 р. Облліт планував закінчити анотування включених туди творів з метою їх перегляду [4].

Викривальні процеси культу особи породили досить сміливі настрої не тільки серед широких мас у суспільстві, але й у колах працівників органів цензури. Тому державним апаратом у другій половині 50-х рр. було вжито ряд заходів щодо згортання демократичних завоювань. Так, уже 1957 р. ЦК КПРС прийняв постанову «Про роботу Головліту СРСР», де викривалися «серйозні недоліки» в діяльності цензорських інститутів. Терміново було приготовлено нове «Положення про Головліт СРСР» та документи, спрямовані на посилення режиму таємності [36].

Після звільнення завідувача спецвідділу З. В. Ващекіної у квітні 1957 р. цю посаду обійняв скерований Львівським Міськомом КП України Машотас Володимир Володимирович — росіянин, 1923 р. н., член КПРС з 1947 р., учасник Великої вітчизняної війни (офіцер запасу), після війни, зокрема, проходив службу в прикордонній зоні військ МВС. У 1956 р. він закінчив історичний факультет Львівського держуніверситету, працював інструктором Політвідділу Львівської залізниці, пізніше — інспектором відділу кадрів Львівської залізниці. У 1958 р. В. В. Машотас став

співавтором виданого у Львові бібліографічного покажчика «Матеріали до бібліографії історії Комуністичної партії Західної України», а через рік очолив партбюро бібліотеки [22].

У 1957 р. вийшла Постанова Пленуму ЦК КПРС про «анти-партійну групу», до якої входили колишні радянські керівники: Г. Маленков, Л. Каганович, В. Молотов, М. Булганін, Д. Шепілов, що знайшло своє негайне відображення у вилученні з фондів та каталогів ЛНБ їх праць. Керувалися працівники бібліотеки списками Облліту. Тоді ж було створено окрему картотеку назв газет і журналів, що виходили в західних областях України у 1918–1939 рр., яка налічувала 610 карток [29].

Робота «по ліквідації культу особи Сталіна в каталогах» тривала з 1957 р. впродовж кількох років, для цього слугувала відповідна інструкція. З алфавітного та систематичного каталогів ЛНБ вилучалися картки не лише на твори «вождя народів», але й на літературу про його життя та діяльність, коментарі до його творів, привітання та листи на його ім'я, усувались тематичні рубрики, як наприклад, «Сталін в художній літературі», «Образ Сталіна в музиці» та ін., картки, на яких назва книги мала похідне слово від слова Сталін, як, наприклад, «Сталінська дружба», «Сталінське плем'я» та ін. В систематичному каталозі було ліквідовано багатоаспектне відображення творів Сталіна, знято роздільники із застарілим формулюванням. В алфавітному — рекаталогізовано матеріали, описані під колективним автором, що являла собою географічну назву території, тепер перейменованої, як наприклад, «Сталінський інститут» замінено на «Волгоградський інститут». Лише у 1962 р. до службового алфавітного та систематичного каталогів ЛНБ було перенесено 15 000 карток, що «пропагували особу Сталіна» [32].

Особлива увага у цьому зв'язку приділялась підручному фонду та каталогам і картотекам кабінету марксизму-ленінізму ЛНБ. У 1959 р. в його систематичному каталозі було перебудовано розділи «Історія КПРС», «Марксистсько-ленінська філософія», «Зовнішня політика СРСР» та ін., перевірено формулювання рубрик, насичення їх за змістом, переглянуто картотеку газетно-журнальних статей, частину підручної літератури було забрано до спецфонду [30]. Усього в Книзі № 3 обліку літератури, переданої з відділу

фондів та обслуговування читачів у відділ спецфондів на постійне зберігання, зареєстровано 2 045 од. зб., вилучених у 1959 р. [16].

Питання вилучення застарілої та зайвої літератури окремо розглядалися на виробничій нараді працівників ЛНБ при директорові у вересні 1960 р. Незадовго до цього, 1 липня 1960 р., ця проблема була порушена в постанові Президії АН УРСР. Доповідач, завідувач відділу фондів та обслуговування читачів ЛНБ Г. І. Касьянов, вважав, що навіть застаріла література повинна зберігатися у фондах бібліотеки у 2-х примірниках. Такої ж думки притримувався заступник директора з наукової роботи О. П. Куш, який теж висловився проти списання цих видань на макулатуру. На нараді було створено спеціальну комісію для контролю за роботами з вилучення застарілих і багатодублетних видань у складі: Г. І. Касьянов — голова, С. В. Брицький, Л. М. Володарська, В. В. Іванова, В. В. Машотас, Г. Є. Оліфанова, Я. В. Роголя, Б. Г. Страйн, Я. І. Шаповалова — члени. Роботу планували закінчити у I-му кварталі 1961 р. [24].

В архіві бібліотеки збереглися Акти на списання літератури, яку з відділів було передано у сектор концентрації, у березні 1959 р. його очолив ст. бібліотекар відділу спецфондів Я. В. Роголя. Лише за половину 1960 р. з кабінету марксизму-ленінізму передали у відділ фондів та сектор концентрації 9 501 од. зб., що складало 271,4 % річного плану [31]. Це були довоєнні видання творів Маркса, Енгельса, Леніна, Сталіна, Калініна та ін., курси «Історії ВКП(б) іноземними мовами та мовами народів СРСР», які «понад 10 років лежали в кабінеті без руху», та багатодублетні застарілі видання українською та російською мовами, видані у першій половині 50-х років [1]. У подальші роки кількість вилучених видань із загального зберігання та підручних фондів читальних залів у відділ спецфондів і сектор концентрації ЛНБ значно зменшилась.

Відділ спецфондів ЛНБ був окремою бібліотекою в бібліотечі. До її фондів мали доступ лише вибрані читачі після отримання відповідного дозволу. Подані нижче в таблицях звітні статистичні дані, збережені, на жаль, лише за окремі роки, різнопланово ілюструють роботу читального залу спецвідділу:

I. За кількістю читачів, відвідуванням та книговидачею

Роки	Кількість читачів	Відвідування	Книговидача
1956	158	1184	15139
1957	174	1226	1352
1961	93	416	4041
1962	93	637	7446
1964	112	792	5872

II. За категоріями читачів

Категорії читачів	1956	1957	1961	1962	1964
а) наукові прац. АН УРСР	405	446	135	212	198
б) « « « « « « інших установ	304	427	168	228	434
в) аспіранти АН УРСР	26	1	3	-	4
г) « « « « « « інших установ	158	77	25	21	46
д) кваліфіковані спеціалісти народного господарства	283	135	68	108	94
е) студенти- дипломники	-	140	17	8	16
ж) інші	8	-	-	-	-

III. За мовою видань

Види та мова видань	1956	1957	1961	1962	1964
а) книги	2093	1352	4041	7446	5872
укр. мовою	1637	1176	667	1020	864
рос. мовою.	202	69	73	30	12
іноз. мовами	254	107	166	137	132
б) періодика	13046	11146	3135	6259	4864
укр. мовою	7127	6830	2480	4079	3464
рос. мовою.	442	-	-	-	-
іноз. мовами	5919	3874	655	2180	1400

IV. Книговидача за галузями знань

Галузі знань	1956	1957	1961	1962	1964
а) загальний відділ	123	47	26	15	98
б) суспільно-політична л-ра	143	59	17	9	161
в) мовознавство	106	68	25	-	-
г) техніка	22	10	3	9	-
д) сільське господарство	36	32	5	97	21
е) мистецтво	63	40	91	51	53
ж) художня л-ра	237	101	84	21	193
з) літературознавство	935	440	273	375	216
і) історія	433	555	382	600	266

Аналіз цієї статистики [10-14] приводить до очевидного висновку: найбільш запитуваними у відділі спецфондів ЛНБ були українські книжкові та періодичні видання з літературознавства, історії, мистецтва та художньої літератури — саме у цих галузях найпотужніше велася запекла боротьба влади з українським буржуазним націоналізмом.

Отже, хрущовський період (1954–1964) історії відділу спецфондів ЛНБ АН УРСР мав деякі особливості:

а) на протипагу системним вилученням із фондів бібліотеки до спецвідділу значних масивів літератури, шкідливої для влади з політико-ідейних міркувань, із його таємних сховищ почали повертатися у діючі фонди місцеві видання, вилучені у довоєнний час за формальними ознаками;

б) розвінчення «культу особи Сталіна» супроводжувалося поверненням у книгосховища бібліотеки цілої низки авторів: учених, письменників, митців, які стали жертвами сталінського терору, окремих партійних, державних і військових діячів, ліквідованих у 30-ті роки;

в) посиленій контроль Головліту УРСР та Львівського облліту за процесом повернення у фонди раніше заборонених творів, виключених із авторських списків у 50–60 рр. ХХ ст., та «особлива пильність» керівництва ЛНБ спричинили переадресування окремих видань до сектору концентрації.

1. Акти на списання літератури, що вибула з відділів ЛНБ у 1961 р. // ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Архів. — Оп. 1, од. зб. 904. — Арк. 1-314.
2. *Баран В.* Цензура в системі тоталітаризму / *Володимир Баран* // *Сучасність*. — 1994. — № 6. — С. 104-117.
3. *Бродик З.* З історії книжкової колекції Михайла Возняка / *Зоряна Бродик* // *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка* : [зб. наук. пр.]. — Львів, 2005. — Вип. 13. — С. 458-463.
4. Годовой отчет о работе Управления по охране военных и государственных тайн в печати при Львовском Облсполкоме за 1959 г. // ДАЛО. — Ф. 1597, од. зб. 55. — Арк. 20-21.
5. Докладные записки и информации о цензурском контроле за 1954 г. // ДАЛО. — Ф. 1597, од. зб. 37. — Арк. 27.
6. Докладные записки и информации о цензурском контроле за 1955 г. // ДАЛО. — Ф. 1597, од. зб. 40. — Арк. 5-6.
7. Докладные записки и информации о цензурском контроле за 1957 г. // ДАЛО. — Ф. 1597, од. зб. 46. — Арк. 1-2.
8. Докладные записки и информации о цензурском контроле за 1958 г. // ДАЛО. — Ф. 1597, од. зб. 50. — Арк. 19-25, 36-48, 75-78.
9. Докладные записки и информации о цензурском контроле за 1959 г. // ДАЛО. — Ф. 1597, од. зб. 53. — Арк. 47.
10. Звіт про роботу читального залу відділу спецфондів ЛНБ за 1956 р. // ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Архів. — Оп. 1, од. зб. 677^а. — Арк. 1.

11. Звіт про роботу читального залу відділу спецфондів ЛНБ за 1957 р. // ЛННБУ ім. В. Стефаника. Архів. — Оп. 1, од. зб. 741. — Арк. 1.
12. Звіт про роботу читального залу відділу спецфондів ЛНБ за 1961 р. // ЛННБУ ім. В. Стефаника. Архів. — Оп. 1, од. зб. 981^а. — Арк. 79.
13. Звіт про роботу читального залу відділу спецфондів ЛНБ за 1962 р. // ЛННБУ ім. В. Стефаника. Архів. — Оп. 1, од. зб. 1042^а. — Арк. 79.
14. Звіт про роботу читального залу відділу спецфондів ЛНБ за 1964 р. // ЛННБУ ім. В. Стефаника. Архів. — Оп. 1, од. зб. 1194^а. — Арк. 131.
15. *Каракоз О. О.* Цензура в публічних бібліотеках України: сутність та форми прояву (1917–1939): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.08 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство / *Каракоз Олена Олександрівна*; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. — Київ, 2006. — 21 с.
16. Книга № 3 обліку літератури, виданої у відділ спецфондів ЛНБ на постійне зберігання // ЛННБУ ім. В. Стефаника. Архів. — Оп. 1, од. зб. 533^б. — Арк. 1-139.
17. *Костилева С.* Документи Головліту УРСР як джерело вивчення системи політико-ідеологічного контролю над друкованими ЗМІ / *С. Костилева*. — Режим доступу до електронної версії документа: www.histori.org.ua/Journ ALL/pro/13/4.pdf. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 12 травня 2010 р.
18. *Лютова К. В.* Спецхран Библиотеки Академии Наук: из истории секретных фондов / *К. В. Лютова*. — СПб, 1999. — 223 с. — Режим доступу до електронної версії документа: vivoco.rsl.ru/VV/BOOKS/LUTOVA/CONTENT.NTM. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 8 квітня 2010 р.
19. Матеріали про роботу по переінвентаризації та рекаталогізації фондів ЛНБ за 1954 р. // ЛННБУ ім. В. Стефаника. Архів. — Оп. 1, од. зб. 505. — Арк. 1-4.
20. Накази по ЛНБ за 1954 р. // ЛННБУ ім. В. Стефаника. Архів. — Оп. 1, од. зб. 491. — Арк. 132.
21. Особова справа Ващекіної Зінаїди Георгіївни // ЛННБУ ім. В. Стефаника. Архів. — Оп. 3 о/с, од. зб. 140. — Арк. 128, 131, 134-136.
22. Особова справа Машотаса Володимира Володимировича // ЛННБУ ім. В. Стефаника. Архів. — Оп. 3 о/с, од. зб. 203. — Арк. 220-235.
23. Отчет о работе Управления по охране военных и государственных тайн в печати при Львовском облисполкоме за 1956 г. // ДАЛО. — Ф. 1597, од. зб. 44. — Арк. 18.

24. Протоколи виробничих нарад працівників ЛНБ при директорі за 1960 р. // ЛННБУ ім. В. Стефаника. Архів. — Оп. 1, од. зб. 873. — Арк. 41.
25. Протоколи засідання Бібліотечної Ради ЛНБ за 1954 р. // ЛННБУ ім. В. Стефаника. Архів. — Оп. 1, од. зб. 499. — Арк. 5-6.
26. Протоколи засідання Комісії по переінвентаризації та рекаталогізації фондів ЛНБ за 1956 р. // ЛННБУ ім. В. Стефаника. Архів. — Оп. 1, од. зб. 621. — Арк. 15-18.
27. Річний звіт про роботу ЛНБ за 1954 р. // ЛННБУ ім. В. Стефаника. Архів. — Оп. 1, од. зб. 501. — Арк. 34-36.
28. Річний звіт про роботу ЛНБ за 1955 р. // ЛННБУ ім. В. Стефаника. Архів. — Оп. 1, од. зб. 560. — Арк. 9, 44.
29. Річний звіт про роботу ЛНБ за 1957 р. // ЛННБУ ім. В. Стефаника. Архів. — Оп. 1, од. зб. 696. — Арк. 17, 22.
30. Річний звіт про роботу ЛНБ за 1959 р. // ЛННБУ ім. В. Стефаника. Архів. — Оп. 1, од. зб. 818. — Арк. 16-19.
31. Річний звіт про роботу ЛНБ за 1960 р. // ЛННБУ ім. В. Стефаника. Архів. — Оп. 1, од. зб. 876. — Арк. 60, 65.
32. Річний звіт про роботу ЛНБ за 1962 р. // ЛННБУ ім. В. Стефаника. Архів. — Оп. 1, од. зб. 1005. — Арк. 18, 49.
33. Розпорядження по ЛНБ за 1956 р. // ЛННБУ ім. В. Стефаника. Архів. — Оп. 1, од. зб. 609. — Арк. 4, 9, 15.
34. Список працівників ЛНБ станом на 30 січня 1954 р. // ЛННБУ ім. В. Стефаника. Архів. — Оп. 3 о/с, од. зб. 55. — Арк. 3.
35. Справка о работе Управления по охране военных и государственных тайн в печати при Львовском облисполкоме от 20 мая 1955 г. // ДАЛО. — Ф. 1597, од. зб. 41. — Арк. 7.
36. Федотова О. Відділ спецфондів у структурі Книжкової палати України (1944–1956 рр.) / Оксана Федотова // Вісник Книжкової палати. — 2002. — № 4. — С. 29.